

5. *Тварановіч, Г.* Літаратура перыяду Вялікай Айчыннай вайны / Г. Тварановіч // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст. : у 4 т. – 2-е выд. – Мінск, 1999–2014. – Т. 3. – 2002. – С. 8–40.
6. *Яскевіч, А.* Паэзія першага пасляваеннага дзесяцігоддзя / А. Яскевіч // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. – 2-е выд. – Мінск, 2001–2014. – Т. 3. – 2002. – С. 55–80.

Г. В. Кажамякін (Беларусь)

ПЕРШЫ ЗБОРНІК МАКСІМА ТАНКА «НА ЭТАПАХ» (1936)

У 1920-я – 1930-я гады, калі Заходняя Беларусь фактычна з 1919 г., а юрыдычна – з 1921 г. (паводле Рыжскай дамовы) знаходзілася ў складзе Польшчы, прадстаўнікі беларускіх нацыянальных рухаў, палітычных партый вялі дзейнасць, скіраваную на захаванне свайго народа як нацыі, выступалі супраць гвалтоўнай паланізацыі. Абставіны, характар такога дзеяння тагачасных уладаў гэтай краіны былі апісаныя, напрыклад, у рамане Вячаслава Адамчыка «Чужая бацькаўшчына». Беларускі нацыянальны рух знаходзіўся пад пільным наглядом спецслужбаў. Рэпрэсіі кранулі і тых, хто змагаўся за далучэнне да БССР заходніх беларускіх земляў або выступаў за стварэнне самастойнай заходне-беларускай дзяржавы. Шэраг вядомых дзеячоў прайшлі праз турмы: гэта і Браніслаў Тарашкевіч, і Сяргей Прытыцкі, і Валянцін Таўлай... Яшчэ ў 1923 г. быў арыштаваны, асуджаны да расстрэлу пісьменнік, выдавец, навуковец Максім Гарэцкі, але пазней смяротная кара была для яго адмененая: спачатку выслалі ў Дзвінск, пазней – у Савецкую Беларусь... Кранула падобнае і паэта Заходняй Беларусі Максіма Танка, які вёў беларускую патрыятычную працу, прапагандаваў беларускую мову насуперак культурнай асіміляцыі беларусаў, з якіх шмат хто перапісаў сваю нацыянальнасць як паляк.

Мы звернемся да першага перыяду літаратурнай і грамадскай дзейнасці Максіма Танка ў рамках разгляду гісторыі выдання і гісторыка-культурнага значэння першай паэтычнай кнігі.

Свой творчы шлях праз кнігадрук пісьменнік пачаў у 1936 г. з выхаду ў Вільні зборніка вершаў «На этапах». На фронтыспісе – партрэт і факсімільнае подпісу аўтара. Паэт жыў тады ў Вільні, якая вызначалася неафіцыйна як фактычны цэнтр Заходняй Беларусі. Як вядома, ранні перыяд яго творчасці звязаны менавіта з гэтым старажытным месцам.

Уступны артыкул «Матывы творчасці Максіма Танка» напісаў для зборніка вядомы дзеяч беларускай культуры, фалькларыст, дырыжор, кампазітар, пісьменнік (літаратурная крытыка, публіцыстыка), збіральнік і даследчык беларускіх

народных песняў, стваральнік, арганізатар Дзяржаўнай акадэмічнай харавой капэлы БССР (цяпер – Рэспублікі Беларусь) Рыгор Шырма (1892–1978). Падпісаная прадмова псеўданімам *Р. Баравы*, які ён не раз выкарыстоўваў у публікацыях у заходнебеларускім часопісе «Калоссе». Зборнік выйшаў пры яго ўдзеле і праз дапамогу Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі (КПЗБ) як выданне Васіля Труцкі. Афармленне кнігі – малюнак на вокладцы – зрабіў беларускі мастак Міхась Сеўрук (1905–1979). Ён жа – аўтар аздаблення зборніка Р. Шырмы «Наша песня» (Вільня, 1938) і вышэйназванага часопіса «Калоссе». Пры гэтым становіцца ясна, што М. Сеўрук і Р. Шырма супрацоўнічалі і падтрымлівалі цесныя стасункі. Але так сталася, што наклад кнігі неўзабаве пасля друкавання амаль цалкам знішчылі паводле рашэння ўладаў. Як сцвярджаецца, «засталіся лічаныя экзэмпляры» [7, тэкст на адвароце супервокладкі].

Пры даследаванні намі пытаньня – наколькі захаваліся ў бібліятэках нашай краіны арыгінальныя экзэмпляры кнігі «На этапах»? – высветлілася, што ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі ёсць толькі адзін, узяты ў другую аправу з выкарыстаннем «роднай» вокладкі. На запытанне пра наяўнасць арыгіналу ў іншых кніжніцах краіны мы на момант працы над дакладам-артыкулам атрымалі адказ пра адсутнасць у іх гэтага выдання.

Наконт гісторыі ратавання кнігі мы знаходзім звесткі ў працах па гісторыі літаратуры, кнігазнаўстве. Уладзімір Калеснік адзначае ў сваім даследаванні: «Уладам не ўдалося знішчыць усяго тыражу кніжкі. Некалькі дзесяткаў экзэмпляраў вырвалі з друкарні беларускія студэнты, астатнія былі здадзены на кардонную фабрыку Ландварова на рэчцы Вака для пераплаўкі на кардон. Рабочыя гэтай фабрыкі таксама выратавалі пэўную колькасць экзэмпляраў, і кніжка пачала падпольнае жыццё» [4, с. 80].

Пісьменнік і бібліяфіл Міхась Казлоўскі гаворыць пра большую колькасць выратаваных асобнікаў: «...каля дзвюхсот кніг здолеў прыхаваць друкар Багаткевіч, які потым і распаўсюджаў іх у беларускім асяродку» [3, с. 359].

У такім выпадку можна меркаваць, што частка названых асобнікаў не дайшла да нашага часу.

Несумненна, што ў выпадку асаблівай рэдкасці, часам – унікальнасці паўстае пытанне пра факсімільнае перавыданне рэдкага асобніка, каб у пэўным сэнсе ўзнавіць страчанае, што й было зроблена: у 1983 г. у выдавецтве «Мастацкая літаратура» з’явілася ўзнаўленне першага зборніка Максіма Танка. У выходных звестках адзначаецца: «Кніга выдадзена на грамадскіх пачатках. Выданне падрыхтавана з экзэмпляра, які захоўваецца ў асабістай бібліятэцы пісьменніка Арсёна Ліса».

Арсень Ліс (1934–2018) – вядомы беларускі пісьменнік, краязнаўца, фалькларыст, літаратуразнаўца, уладальнік багатага архіва, звязанага з гісторыяй і культурай Беларусі. У свой час ён наведваўся ў Вільню, шукаў і набываў там беларускія выданні часоў Заходняй Беларусі. Гэтак у яго распараджэнні апынулася асабліва рэдкая кніга Францішка Аляхновіча «Бутрым Няміра» (Вільня, 1918 г.), надрукаваная лацінкай. Пры падрыхтоўцы ў 2005 г. выдання выбраных твораў пісьменніка асобнік быў выкарыстаны як крыніца тэксту. Паводле штампа вядома,

што ён належаў ксяндзу Адаму Станкевічу. З апавяданага мне А. Лісам вядома, што ён набыў у літоўскай сталіцы шэраг кніг з прыватнага кнігазбору гэтага дзеяча. І так сталася, што ў першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі некаторыя рупныя беларускія даследчыкі адмыслова шукалі і набывалі такія каштоўныя кнігі, часопісы, газеты, перавозлі іх на тэрыторыю сучаснай Беларусі, пазней выкарыстоўвалі іх у сваіх даследаваннях, выданнях кніг, а часам спрыялі і для іншых навукоўцаў, выдаўцоў, укладальнікаў... Асобныя факсімільныя ўзнаўленні здзейсненыя праз выкарыстанне кніг з хатняй бібліятэкі пісьменніка Барыса Сачанкі, якая славілася сваім багаццем і была асабліва буйная паводле колькасці экзэмпляраў.

Што тычыцца архіва Арсеня Ліса, заўважу, што ён яшчэ пры жыцці даследчыка пачаў спакаля перадавацца ў Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, куды трапілі дакументы і пасля яго смерці. Цяпер яны ў чарзе для апісання. Пасля з'явіцца магчымасць для іх вывучэння.

Некаторыя асобнікі факсімільнага выдання таксама маюць асаблівую каштоўнасць, бо змяшчаюць у сабе цікавыя правененцыі.

У факсімільным узнаўленні зборніка Максіма Танка, у адрозненне ад арыгіналу, ёсць супервокладка, на перагнутых частках якой напісаны кароткі ўступ, дзе апавядаецца пра гісторыю кнігі. Але прадмова не падпісаная – без афіцыйнага аўтарства. Часта такія артыкулы пісалі самі рэдактары, якія рыхтавалі выданне. Але і рэдактар тут не пазначаны. Можна было б меркаваць, што гэта Арень Ліс, які, магчыма, і падрыхтаваў выданне.

Сярод прац А. Ліса ёсць нарыс «На разломе эпохі», прысвечаны Максіму Танку. Тут ён сярод іншага прыгадвае гісторыю з выданнем першай кнігі паэта, сведчанне пра гэта самога аўтара, напрыклад, такое: «Тэму сімвалічнага маляўніцтва на вокладцы зборніка «На этапах» Яўген Іванавіч сам падказаў мастаку Сеўруку» [5, с. 292].

Асобнае пытанне – кнігазнаўчая каштоўнасць некаторых факсімільных экзэмпляраў, калі гаварыць пра наяўныя ў іх правененцыі – аўтаграфы, штампы, экслібрысы ранейшых або цяперашніх уладальнікаў. Напрыклад, у бібліятэцы БДПУ, у фондзе рэдкай кнігі ёсць два факсімільныя асобнікі «На этапах». Адзін з іх належаў раней бібліятэцы, якой не існуе, пра што сведчыць прастакутны чырвоны штамп на адвароце тытульнага аркуша: «З кнігазбору Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Францішка Скарыны». Тамсама прастаўлены фіялетава-бязрамачны штамп на польскай мове: «Jerzy Waszkiewicz». На іншым асобніку ёсць авальны фіялетава-бязрамачны штамп таксама раней ліквідаванай кніжніцы: «Саюз пісьменнікаў БССР. Бібліятэка». Такія правененцыі выклікаюць цікаваць і ў некаторых бібліяфілаў.

Цяпер – пра сам характар, узровень, значэнне першага зборніка паэта.

Пра гэтую кнігу ці раннюю паэзію Максіма Танка гаварылася ў працах беларускіх літаратуразнаўцаў пры даследаванні творчасці класіка [гл.: 1, 2, 4]. «На этапах» – гістарычнае сведчанне з'яўлення ў беларускай літаратуры вялікага паэта, новага генія, якія з'яўляюцца рэдка. Па-першае, паэт ужо ў першым зборніку звяртаецца да новых формаў, паэтычных вобразаў. Ёсць таксама і зварот

да традыцый фальклору. У першым творы кнігі – пераклічка з каламыйкавым вершам. Паэт сімвалічна, як і Янка Купала ў сваім першым зборніку «Жалейка», звяртаецца да паэзіі Тараса Шаўчэнкі, узгадваючы яго верш: «*Думы мої, думы мої / Лихо мені з вамі! / Нащо стали на папері / Сумними рядамі?...*» [8, с. 39].

Але ў падаванні эпіграфам пачатку шаўчэнкаўскага твора Максім Танк чамусь прапусціў другі радок, праставіўшы яго кропкамі.

У вершы беларускага творцы далей ідзе такая перапеўка: «*Эх, вы песьні, мае песьні, / З ніў, з вяршыняў горных / Ад сярпа, касы мазольнай, / Ад барознаў чорных*» [7, с. 1].

Ужо адсюль паэт знарочыста стварае нібы вершы-песні. Гэтак – і далей, напрыклад: «*Не падуць расой / мае песьні-сны / паміж родных ніў, / па сьлядох вясны...*» [7, с. 86].

Адзін з твораў мае назой «Песня». Часам тут адчуваецца і эстэтыка музыкі, выяўленчага мастацтва.

Вось чытаем, прыкладам: «*Заіграла скрыпка п'яным пералівам... / Так вясна іграе ды п'яе жняя*» [7, с. 52].

У начным руху цягніка па рэйках паэт знаходзіць такі вобраз: «*...На струнах рэпс – цягнік і ноч, / Этап ды чорны, мокры вецер*» [7, с. 87].

Асобныя вершы лёгка кладуцца на музыку, напрыклад, як фальклорныя спевы.

Перапляценне ў кнізе адначасова ўрбаністычных матываў з вобразамі беларускай вёскі ўзвільчае асобу паэта, які не замыкаецца на нечым адным. Нават тэмай Беларусі ён не абмежаваўся. У зборніку – нярэдка звароты да вобразаў гарадоў, краінаў свету: «*У Р'ю-дэ-Жанэйро / прыйшоў параход. / Ціха спала мора, / Ня спаў толькі порт*» [7, с. 56].

Або: «*Тлум шумей, кіпеў ля параходу / Ў Аргэнтыну плыў жывы тавар...*» [7, с. 59].

Ці яшчэ: «*... Дрэміць чутка Варшава і Вісла. / ... / ... Дрэмяць чутка прад-месьці і Прага*» [7, с. 114].

Так ствараецца нібы эстэтыка ўяўнага лунання над светам, шырокі вобразны ахоп геаграфіі. Нават сам малюнак кнігі паказвае выгляд з вышыні птушынага палёту.

Трэба адзначыць, што восем вершаў друкуюцца з пазнакай: «3 паэмы «Нарач»». Паэма была напісаная ў 1935 – 1937 гадах. У 1937 г. яна выйшла асобным выданнем у Вільні. Пасля Другой сусветнай вайны, у 1947 г., паэт выдаў яе ў Мінску. Тамсама змясціў уступны артыкул «Замест прадмовы» пра гісторыю стварэння твора, але, што цікава, ніводнага слова не сказана пра яго першую кнігу з надрукаванымі фрагментамі паэмы.

Разам з тым, напрыклад, у дзённікавых запісах «Лісткі календара» Максім Танк сведчыць пра зборнік: «Друкар Багаткевіч пад палой прынёс мне некалькі экзэмпляраў майго зборніка, якія ўдалося яму прыхаваць. Перагортваю старонкі сваёй першай кнігі. Яны яшчэ пахнуць друкарскай фарбай» [6, с. 97].

Як адзначае далей Максім Танк, два асобнікі «На этапах» ён выслаў у Менск на адрас Беларускай Акадэміі навук: адзін для Янкі Купалы, другі – для Якуба Коласа. Таксама з напісанага паэтам у дзённіку пра вершы зборніка бачна, што

ён крытычна паставіўся да некаторых з іх, палічыўшы слабымі (каля 30 %). Але прароча гучалі словы ў канцы ўступнага артыкула Рыгора Шырмы: «Думаем, што нам яшчэ прыдзецца быць сьведкамі, калі ягоны талент падымецца да Вялікага Сузор'я – Купалы – Коласа» [7, с. XVI].

У выніку сказанага трэба адзначыць, што кніга адносіцца да найбольш рэдкіх і гістарычна каштоўных беларускіх выданняў. Застаюцца, што несумненна, яшчэ некаторыя пытанні, якія патрабуюць адказу, звязаныя з абставінамі друку першага зборніка Максіма Танка, яго факсімільнага ўзнаўлення. Арыгінальныя асобнікі выдання, якія ёсць у прыватных хатніх кнігазборах (магчыма – і архівах), варты асобна ўлічваць. Гэта адна з найважнейшых задач танказнаўства і беларускага кнігазнаўства.

Літаратура

1. *Бугаёў, Д.* Паэзія Максіма Танка / Д. Бугаёў. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 311 с.
2. *Верабей, А.* Максім Танк і польская літаратура : манаграфія / А. Верабей. – 2-е выд., выпр. і дап. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – 154 с.
3. *Казлоўскі, М.* Да кніжных скарбаў дакрануся : нататкі бібліяфіла / М. Казлоўскі. – Мінск : Літ. і мастацтва, 2011. – 384 с.
4. *Калеснік, У.* Паэзія змагання: Максім Танка і заходнебеларуская літаратура / У. Калеснік. – Мінск : Дзяржвыд., 1959. – 252 с.
5. *Ліс, А.* Выбранае / А. Ліс. – Мінск : Беларус. навука, 2014. – 592 с.
6. *Танк, М.* Лісткі календара / М. Танк. – Мінск : Беларусь, 1970. – 312 с.
7. *Танк, М.* На этапах : вершы / М. Танк. – 2-е выд., факс. – Мінск : Маст. літ., 1983. – 127 с.
8. *Шевченко, Т.* Кобзар / Т. Шевченко. – Київ : Видавництво художньої літератури, 1977. – 650 с.

Г. А. Камлевич (Беларусь)

КОНТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СЛОВА ЭКОЛОГИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ НАЦИОНАЛЬНОГО КОРПУСА РУССКОГО ЯЗЫКА)

В нехудожественном (публицистическом) подкорпусе Национального корпуса русского языка (далее – НКРЯ) слово *экология* встречается в 239 документах (291 вхождение), выступая в различных значениях – как общепринятых, так и контекстуальных.